

KOGNITÍV METAFORÁK 8–10 ÉVES MAGYAR ANYANYELVŰ CIGÁNY GYERMEKEK SPONTÁN BESZÉDÉBEN

COGNITIVE METAPHORS IN THE SPONTANEOUS SPEECH OF 8-10 YEAR OLD ROMA CHILDREN WITH HUNGARIAN AS MOTHER TONGUE

BABOS ILDIKÓ¹

Dolgozatomban magyar anyanyelvű cigány gyermekek által használt metaforák keletkezését/alkotását igyekszem tetten érni. Egyrészt arra a kérdésre keresem a választ, hogy a 8-10 éves gyermekek által használt metaforák önálló nyelvi alkotások vagy reprodukciók-e. Másfelől kutatásomban azt vizsgáltam, hogy fellelhetőek-e kultúraspecifikus elemek magyar anyanyelvű cigány közösségek metaforahasználatában. Munkám során abból az előfeltevésből indultam ki, hogy a cigány közösségek fogalmi rendszere független a nyelvtől, amelyet használnak.

Kulcsszavak: nyelv, kultúra, metafora, konceptualizáció, forrástartomány

My paper investigates the emergence/production of the metaphors used by Roma children whose mother tongue is Hungarian. On the one hand, an answer is sought to the question whether the metaphors used by 8-10 year old children are individual linguistic products or reproductions. On the other hand, it is investigated in the research whether any culture-specific elements can be found in the language use of Roma communities with Hungarian as mother tongue. The starting assumption is that the conceptual system of Roma communities is independent from the language they use.

Keywords: language, culture, metaphorical conceptualisation, source domain

BEVEZETÉS

Cigány közösségekkel történt találkozásaim során mindvégig elkísért az az élmény, hogy a cigányok sajátosan értelmezik a körülöttünk lévő világot függetlenül attól, hogy magyar, romani vagy akár beás nyelven beszélnek-e. Szociális és pedagógiai munkatevékenységeim során azt éreztem, hogy a tanárok/segítők, illetve tanulók/kliensek folyamatosan „elbeszélnek” egymás mellett és a kommunikációnak alig akadnak közös pontjai. A sokat kívánt párbeszéd és „egymás megismerése” is rendre falakba ütközik, annak ellenére, hogy mindkét fél komoly erőfeszítéseket tesz.

A kognitív nyelvészet eszköztárát megismervén vált nyilvánvalóvá számomra, hogy azok a mentális tartalmak, amelyek az általam – akkor még ösztönösen – érzékelt különbözőségek forrásai, hozzáférhetővé válhatnak. Érdeklődésem a metaforakutatás felé fordult, mert úgy ítélt meg, hogy ezek a nyelvi képek tükrözik leginkább a vizsgált közösségek konceptuális rendszerét.

¹ BABOS ILDIKÓ
tanár
babos.i@freemail.hu

Az egyes kultúrák létrehoznak olyan feltételeket, illetve feltételrendszereket, amelyek irányítják a közösség mindennapi életét és a közösség tagjainak szerepeit. Ezek a szempontok meghatároznak egy sajátos valóságot, egyúttal fontos információkat szolgáltatnak a gondolkodásmódról és a társadalmi rendszerekhez való viszonyulások természetéről.

Meggyőződésem szerint tehát minél többet tudunk adott (nyelv)közösség fogalmi struktúrájáról, annál közelebb jutunk társadalmának, valamint érték- és feltételrendszerének megértéséhez.

Jelen vizsgálat tárgya kapcsolódik doktori értekezésem (BABOS 2013) témájához, amelyben romani nyelvű írott forrású metaforák kognitív szemantikai vizsgálatára vállalkoztam. A disszertációt befejezve nyilvánvalóvá vált, hogy beszélt nyelvi anyag ilyen irányú vizsgálata elkerülhetetlen. Bár terveim szerint a beszélt nyelvi korpusz is romani nyelvű környezetből származott volna, időközben lehetőségem adódott magyar anyanyelvű gyermekek spontán beszédét tanulmányozni ideális körülmények között. Korábbi szándékomat elhalasztva belekezdtem a magyar nyelvű anyag gyűjtésébe és elemzésébe, tekintettel arra, hogy olyan kérdések megválaszolására adhat lehetőséget, melyek régóta érdeklődési körömbbe tartoznak, nevezetesen:

1. Vajon a cigány közösségek fogalmi rendszere független-e a nyelvtől, amelyet többnyire vagy egészében használnak?
2. A metaforák – amely nyelvi képek a fogalmi rendszer tükröződései – nagyobb valószínűséggel önálló nyelvi alkotások, avagy inkább reprodukciók?

Jelen tanulmány nyelvi anyagát egy többségében magyar anyanyelvű cigányok lakta község általános iskolájának 2. osztályában gyűjtöttem: feljegyeztem a gyerekek által alkotott/mondott metaforákat². Ezek a nyelvi képek *szabad társalgás*ban jelentek meg.

1. A KUTATÁS BEMUTATÁSA

1.1. A korpusz

A vizsgálat során 39 metaforát azonosítottam. Vannak közöttük olyanok, amelyeknek metaforikus jelentéstartalma csak a kontextus ismeretében válik láthatóvá. Más esetekben szükséges a verbális megnyilatkozást kísérő metakommunikációs jelek/jelzések ismerete: ezeket a háttérinformációkat az elemzés helyén közlöm.

1.2. Kutatási kérdések

1. Milyen hasonlóságokat (esetlegesen azonosságokat), illetve különbségeket mutatnak a magyar anyanyelvű cigány közösségekben gyűjtött metaforák az oláh-cigány írott nyelvi metaforákhoz viszonyítva?

² Annak a kérdésnek az elemzésére, hogy önálló nyelvi alkotásról vagy reprodukcióról van-e szó, a későbbiekben térek ki.

2. A metaforikus konceptualizáció mely aspektusait érintik a jellemző hasonlóságok, illetve eltérések (források, céltartományok, szemantikai sajátosságok)?
3. Fellelhetőek-e kultúraspecifikus elemek (etnikus forrásfogalmak, jellemző céltartományok, a konceptualizáció sajátos vonásai) magyar anyanyelvű cigány közösségek metafora-használatában?
4. A 8–10 éves gyermekek által használt metaforák önálló nyelvi alkotások, avagy olyan reprodukciók, amelyek a közösség attitűdjeit, értékrendjét, gondolkodásmódját tükrözik?

1.3. Hipotézisek

A vizsgálat megkezdésekor alapvető feltevésem volt, hogy a magyar anyanyelvű cigány gyermekek spontán beszédében megjelenő metaforák *kognitív szemantikai* szempontból nem mutatnak lényeges különbséget az írott nyelvi, oláh-cigány nyelv-járásban lejegyzett metaforákkal összevetve.

Feltételeztem továbbá, hogy – az oláh-cigány írott nyelvi anyaghoz hasonlóan – magyar nyelvű korpuszban is megjelennek a konceptualizáció etnikai sajátosságai, melyek nyelvtől függetlenül gyökereznek a cigány népcsoport kollektív tudatában. Hipotéziseim között szerepelt, hogy a forrásfogalmak közel azonos jelentéstani halmazból kerülnek ki magyar anyanyelvű cigány közösségek metafora-használatában is, mint a romani nyelvet használókéban: jellemzően olyan fogalmak, amelyek az ember legalapvetőbb tapasztalatait tükrözik. Végül feltételeztem, hogy a 8–10 éves gyermekek által interpretált metaforák nem önálló nyelvi alkotások, hanem reprodukciók: a kultúráközösség konceptuális rendszerének a lenyomatai.

1.4. A téma vizsgálatának folyamata és módszere

A metaforákat a 2014/2015-ös tanév folyamán jegyeztem fel. Egy borsodi, túlnyomórészt romungrók lakta községben működő tagiskola 2. osztályának tanítójaként nyílt lehetőségem arra, hogy a tanulók spontán beszédét korlátok nélkül tanulmányozhassam. A számtalan, kutatásra érdemes nyelvi jelenség közül elsőként a metaforák vizsgálatába fogtam bele, tekintettel arra, hogy ebben a témában már némi jártasságra tettem szert. Az azonosított metaforikus kifejezéseket elsőként *forrás-tartományaik* alapján rendszereztem.³ Ezt követően azt vizsgáltam, hogy az egyes forrásfogalmak milyen szerepet töltenek be a metaforikus konceptualizációban, azaz milyen szándékolt kifejezésnek az eszközei. Az ilyen módon feltárt céltartományokat a forrásfogalmakkal egyidejűleg közlöm, aláhúzott formázással. Reményeim szerint ezzel a módszerrel átláthatóbbá válik a forrás- és céltartományok kapcsolata.

³ Doktori értekezésem (BABOS 2013) módszereit követtem jelen tanulmány esetében is. Megítélésem szerint a metaforákban fellelhető forrásfogalmak szolgáltatják a legtöbb információt a megismerést illetően a romani nyelv esetében. Tekintettel arra, hogy előfeltevésem szerint a romungró közösségekben használt metaforák *kognitív szemantikai* szempontból nem mutatnak jellemző különbséget oláh-cigány dialektusban lejegyzett metaforáktól, ugyanazokat a módszereket alkalmaztam magyar nyelvű kifejezések vizsgálata esetében is.

A. JÁSZÓ (2007: 34) a következőképpen definiálja és jellemzi a metaforát: „A metafora név- vagy jelentésátvitel. A mögötte meghúzódó gondolkodási művelet az összehasonlítás, pontosabban a hasonlóság megállapítása. Ezért a kisgyerek efféle szóalkotásai kognitív, azaz megismerő metaforák, nem stílusesszközök. [...] A metaforaalkotás a három-öt éves gyermekekre jellemző. Nemcsak érdekes, hanem nagyon fontos jelenség: a fejlődő nyelvi tudatosság közbülső fokozata.”

Idézett tanulmányában észrevételezi továbbá, hogy „a gyermeknyelvi metaforák más szempontból is fontosak. Érdekes módon az iskolába kerülő gyerekek felhagynak a metaforaalkotással.” (A. JÁSZÓ 2007: 34) Ennek a jelenségnek az okára jelen dolgozatban nem kapunk választ, a megállapítás azonban azt a feltételezést erősíti, mely szerint az általam gyűjtött metaforikus kifejezések nem önálló nyelvi alkotások, hanem reprodukciók. A továbbiakban látni fogjuk, hogy a korpusz tartalmi elemeinek vizsgálata is a fenti hipotézist erősíti.⁴

PÉNTEK (2000: 42) szerint „legtöbbször a szó és a fogalom hiányát pótolja a gyermek nyelvében megjelenő metafora”. A nyelv kialakulásának első stádiumát az analógiák szubjektivitásával egyidejűleg a szóhasználat diverzitása, szinte korlátlan variabilitása jellemzi.

Bár mindkét szerző megállapításai a kisgyermekkorra vonatkoznak, kiváló kiindulási és támpontként szolgálnak a kutatási kérdések megválaszolásához.

2. FORRÁSTARTOMÁNYOK A KORPUSZBAN

2.1. Testrészek

KÖVECSES (2005: 32) írja, hogy „a metaforikus konceptualizáció nagy része a saját testünkkel kapcsolatos tapasztalatainkból ered”. Gyakoriságát tekintve megjegyzi, hogy tizenkétezer metaforikus kifejezésből több mint kétezer az emberi testtel kapcsolatos. Kutatásomban hasonló aránnyal találkoztam: az azonosított 39 metafora között 7 olyan kifejezés szerepel, melynek forrása – illetve forrásai között fellelhető – az emberi test. Az oláh cigány nyelvű írott nyelvi folklórmetaforák esetében az emberi test mint forrástartomány a metaforikus és metonimikus jelentésszerkezetek mintegy ötödénél van tehát jelen, beleszámítva az olyan kifejezéseket is, melyekben kettő vagy annál több: három, esetleg négy forrástartományt tudunk azonosítani. Ez az arány ugyanígy jellemzi a folklór- és az irodalmi szövegeket függetlenül a keletkezés idejétől. Úgy tűnik tehát, hogy az emberi test mint forrástartomány univerzális. Oláh cigány nyelvű írott nyelvi anyagban az emberi test mint forrástartomány kizárólag állapotok, pozitív érzelmek és erkölcs konceptualizálására használatos (BABOS 2013: 29). Magyar nyelvű beszélt nyelvi adatok mutatnak különbséget ebben a tekintetben, ám az eltérések nem jellemzőek. A testrészek mint forrásfogalmak olyan metaforákban fordulnak elő, amelyek állapotot, negatív érzelmet, illetve – a cigány nyelvű anyagtól eltérően – cselekvést konceptualizálnak. Valószínűnek tartom, hogy a feltárt különbözőségek véletlenszerűen jelennek meg,

⁴ A hipotézis pontos, minden kétséget kizáró igazolására vagy cáfolására abban az esetben nyílik lehetőség, ha alkalmam adódik *felnőtt* adatközlők beszélt nyelvi vizsgálatára.

Az elemzés során kiemelt figyelmet fordítok a forrásfogalmak szimbolikájára. A metaforák értelmezésekor egyrészt a szimbólumok általános tipológiája mentén elemzem a metaforákat, másrészt azokat a specifikumokat szándékozom feltárni, amelyek a metaforák jelentését befolyásolják, illetve sajátosan az általam vizsgált beszélőközösségre jellemzőek.

„A szimbólumok saját kultúránk és valamennyi emberi civilizáció megismeréséhez elvezetnek, hiszen gondolkodásmódunk alapvető sajátossága a (jel)képek és analógiák használata. A környezet természeti jelenségei, élőlényei és maguk az ember teremtette tárgyak is a képalkotás alapszókincsébe tartoznak. Minden a világról alkotott tudás kifejezőjévé és érzéki szemléltetőjévé válhat. [...] Ugyanakkor a jelentések eltérései, az adott környezethez igazodó tartalmi egy-egy kulturális terület sajátosságait emelik ki.” (PÁL-ÚJVÁRI 2001: 6) Az e tárgykörbe tartozó metaforákat a bennük szereplő testrész szerint rendszereztem és elemzem.

2.1.1. száj: „A tápcsatorna felső nyílása, amely az ember esetében egyben beszéd szerv. A teremtő erő, a lélek belégzésének helye. A beszéd (sermo, logosz) és a lélek (spiritus) szerve, ezért a tudat egy magasabb fokát, az értelem szervezőerejét jelképezi.” (PÁL-ÚJVÁRI 2001: 414)

kiveri a szánkat (iz) állapot

lassabban a szájjal negatív érzélem (indulat) fékezése

A *száj* forrású metaforák univerzálisnak kevésbé értékelhetők (megítélésem szerint pl. a magyar köznyelvben, mindennapi beszédben kis eséllyel fordulnak elő), bár kultúraspecifikus jellegük is megkérdőjelezhető. Csupán annyit állapíthatunk meg róluk nagy biztonsággal, hogy az egyes tartalmi elemek összekapcsolása (íz-ver; lassú-száj) egyedi színezetet ad a szándékolt jelentésnek.

2.1.2. fej: „Az egész ember, a mikrokozmosz jelképe. Az életerő helye, az aktív princípium, amely irányít, parancsol és szabályoz. A fej a bölcsesség, a szellem, vele szemben a test többi része az anyag. Egyaránt lehet az ész és az esztelenség kifejezője.” (PÁL-ÚJVÁRI 2001: 139)

beverted a fejedet állapot

Sajátos és kifejező példája az „esztelenségnek” a fenti metafora. A *száj* forrású metaforákhoz hasonlóan sem univerzáléként, sem pedig specifikumként nem értelmezhető egyértelműen.

2.1.3. szem: „A lelki és szellemi érzékelés kifejezője (»ablak a világra«, a »lélek tükre«)” (PÁL-ÚJVÁRI 2001: 427)

van szemed? fusson ki! negatív érzélem

Univerzális példának tekinthető a fenti metafora, hiszen pl. a magyarban is előforduló nyelvi képről van szó. Kiegészítésképpen hozzáfűzhetjük a fenti megállapításhoz, hogy ez a fajta kifejezésmód inkább az autentikus nyelvhasználatra jellemző, mintsem a kortárs köznyelvre.

2.1.4. kéz: „kapocs ember és külvilág között”(PÁL-ÚJVÁRI 2001: 295)

jaj, de nagy munkák vannak a kezemen cselekvés (munka)

Az előző példához hasonlóan a régies nyelvhasználatra jellemző metaforával állunk szemben. (Az ekképpen értelmezett metaforák további kutatási kérdéseket vetnek fel, nevezetesen: 1. Olyan metaforákkal állunk szemben, melyek az autentikus életmóddal állnak összefüggésben és ilyen módon a legtöbb nyelvben – ha más módozatban is, de nagy valószínűséggel – előfordulnak? 2. Ilyen módon a fenti példához hasonló nyelvi képek tovább maradtak a mindennapi nyelvhasználat részei cigány közösségekben, amelyek erősebben őrzik kultúrájuk archaikus tartalmait?⁵)

2.1.5. csont: „Szimbolikája többreüt. Mivel a létezők eredendő anyaga, az újjászületés csírája, a lélek lakhelye, ezért a legyőzhetetlen életelv, az erény, a feltámadás, a feltámadásba vetett hit kifejezője. Másrészt a halál és a gyász jelképe.” (PÁL-ÚJVÁRI 2001: 97)

kifázok, mint egy darab csont állapot

A fenti metaforában a „csont” az élettelenység jelképe, a kifejezés maga pedig a leírt állapot autentikus megjelenítése.

2.1.6. fog: „A gerincesek harapó- és rágószerve általában támadást és védekezést jelent.” (PÁL-ÚJVÁRI 2001: 147)

kipergetem az egész fogadat mindjárt negatív érzelem

Az indulat érzelmének sajátos kifejezése; ebben az esetben támadást jelent. A metafora kultúraspecifikus jellege megkérdőjelezhető; további vizsgálat szükséges annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy etnikus változattal állunk-e szemben.

A testrész forrású metaforákról megállapíthatjuk, hogy jellemzően állapotot és érzelmet (azon belül is negatív jelentéstartalmú emóciókat) konceptualizálnak.

⁵ A terepmunka helyszínéül szolgáló település földrajzi elhelyezkedése periférikus. Lakosságának 63%-a cigány, 37%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát a 2011-es népszámlálás alkalmával. Egyes nem hivatalos nyilvántartások szerint azonban a település cigány lakosainak számaránya mára elérte a 95%-ot.

2.2. Cselekvés/történés

A cselekvés forrású metaforák egy része a szlengből ismert:

*Te csak osztod a lapokat szerep
megállt bennem az ütem állapot
kinyír a ringből státusz
ránézett, má' elolvadt állapot*

Más részük olyan módon kultúraspecifikus, hogy a bennük szereplő fogalmakat sajátosan kapcsolják össze a mentális térben. Ezek a kifejezések tükörfordításai olyan nyelvi képeknek, amelyek oláh-cigány nyelvjáráásokban is előfordulnak:

*csúnyulj meg negatív érzélem
ő Margitra szakadt rokoni kapcsolat
te félre vagy esve, jó gyerek állapot
3-án, ami jön ránk idő
máma meg vagyok nézve állapot*

2.3. Szív, vér

szív, vér: „Az élet, az életerő, a lélek szimbóluma. Míg a szív befogadó és feminin, a vér nemző és maszkulin.” (PÁL-ÚJVÁRI 2001: 486)

„[...] a szív (*jilo*) és a vér (*rat*) szervek többlettartalmakkal bírnak a metaforikus konceptualizációban az oláh-cigány folklórban. Amennyiben a közlés szándéka, azaz a céltartomány érzélem vagy állapot, illetve cél az érzélem vagy állapot mélységének vagy intenzitásának kifejezése, akkor az oláh-cigány (vlaxgypsy) folklór metaforákban a szív (*jilo*) és a vér (*rat*) jelenik meg forrásként a metaforikus konceptualizációban.” (BABOS 2013: 35)

A fenti megállapítások magyar nyelvű cigány közösségekben gyűjtött metaforák esetében is megállják a helyüket. Egyrészt a *vér* forrású kifejezések jellemzően érzelmet, azon belül is negatív emóciókat konceptualizálnak:

*odakerülsz, véresen jössz haza negatív érzélem
addig üt, amíg egy nagy csomó vért nem lát negatív érzélem
te ütöd a piros vért, én meg a feketét negatív érzélem fokozatai
amikor vérnek hagytam cselekvés-agresszió*

Ezek a kifejezések kivétel nélkül etnikus jelleggel bírnak.

*leesett a szíve, biztos elkapott a zúrzavar állapot
most elveszem a szívedet negatív érzélem*

A fenti két, szív forrású metafora a szerv elvesztésének/attól való megfosztásának a motívumával fejezi ki a céltartományt. Mindkettő negatív jelentéstartalommal bír.

Valószínű, hogy a „szív nélküli állapot” mint a negatív érzelmek/állapotok kifejezésének módja univerzális jelenség, ám a szerv hiányának oka (leesett; elveszem) specifikusnak értékelhető.

2.4. Isten

Oláhcgány írott nyelvi metaforák esetében a transzcendens fogalom mint forrástartomány telítettséget, fokozhatatlanságot, abszolút értéket jelöl (ld. BABOS 2013: 28). Az e tárgykörbe tartozó magyar nyelvű metaforák nagyobb része szintén magában hordozza a konceptualizáció ezen sajátosságát. A természetfeletti tartalomnak a metaforikus konceptualizációban betöltött szerepe szerint az e tárgykörbe tartozó kifejezések két csoportra oszthatók:

1. transzcendencia aktív:
 (meg)ver: *nem az Isten fogja megverni, mindjárt én negatív érzelem*
 (le)jön: *ha nem szólnál bele valamibe, a jóisten lejönne negatív érzelem*
 (el)megy: *tetőd még az isten is elmenne negatív érzelem*
 ad: *adta az isten: akkor jó állapot*
2. transzcendencia passzív:
rád ütöm az istent negatív érzelem

Az *isten* forrásfogalmú metaforák jellemzően negatív érzelmet konceptualizálnak, függetlenül attól, hogy a transzcendencia cselekvő vagy inaktív.

2.5. Fekete

„A HŐMÉRSÉKLET, a NYOMÁS és a SZÍN fogalmi tartományok szorosan összefüggenek egymással. Az emberi szervezet megélénkítése maga után vonja a testhőmérséklet, a belső nyomás növekedését, és – néha – a bőr kivörösödését. A magasabb hőmérséklet hatására a szervezet hőt sugároz, amely néha fényenergiával is párosulhat. A HŐ és a FÉNY metaforán alapuló nyelvi kifejezések pozitív konnotációkkal bírnak. Az öröm, a boldogság, a vidámság, az eufória, a jókedv, a derű úgy konceptualizálódnak, mint a hő, illetve mint a fény, amely az ember belsejében jelentkező energiát kívülre is sugározza, és amely elsősorban a szemekben és az arcon jelenik meg...” (BAŃCZEROWSKI 2005: 73)

A fekete szín az ősi sötétség, a káosz, az éjszaka, a feneketlen, titokzatos mélység, a világűr jelképe. A színekben kifejeződő élet ellentéte, a halál szimbóluma. A szégyen, a bánat, a lemondás színe, a gyász kifejezője; számos hagyományban a gonosz erőkhöz kötődik (PÁL-ÚJVÁRI 2001: 145; kiemelések tőlem).

Az idézett szimbolika példája az alábbi metafora:

ekkora (gyerek) oszt' fekete állapot

Ebben a kifejezésben a fekete szín a bánatos, szégyenteljes, gyászos jelentéstartalmak szinonimájaként szerepel. Ismét azzal a kérdéssel állunk szemben, hogy ez a jelenség vajon etnikus, avagy autentikus; azaz cigány beszélőkre jellemző vagy olyan archaikus kifejezésmód, amely más nyelvben/kultúrában is előfordul(hat)? Megítélésem szerint egyetemes, annak ellenére, hogy ösztönösen is specifikusnak érzékeljük.

Egyértelműen specifikusak viszont az alábbi metaforák:

fekete ruhába' meg fekete cipőbe' fogsz meghalni negatív érzelem
te ütöd a piros vért, én meg a feketét negatív érzelem fokozatai

Közös vonásuk, hogy a 'fekete' szín a megjelenített tartalom (jelen esetben negatív érzelem) mélységének és kiterjedtségének a kifejezésére szolgál. Az előbbi metafora a 'feketében meghalni', míg utóbbi a 'fekete vér' szókapcsolattal fejezi ki a negatív érzelem fokozhatatlanságát, telítettségét.

2.6. Anya

Az anya-motívum sajátos megjelenési formái a

vigye el az anyjukat az áram negatív érzelem és az
én anyának a vérébe' vagyok rokon kapcsolat

metaforák. Előbbi nem biztos, hogy etnikus jellegű; lehetséges, hogy a szlengből került át a közösség nyelvhasználatába. Utóbbi kifejezés azonban egyértelműen kultúrspecifikus. A *vér* mint a rokonság szimbóluma általánosan használt az emberi nyelvekben, ám ebben az esetben tartályként jelenik meg a kifejezésben. A tartály-motívum beemelése a metaforikus konceptualizációba a szándékolt jelentés (jelen esetben: rokon kapcsolat) fontosságát és elidegeníthetlenségét hivatott kifejezni.

2.7. Negatív jelentéstartalmú természeti jelenségek

A természeti jelenségek mint forrásfogalmak gyakoriak a metaforikus konceptualizációban, különösen a folklór nyelvhasználatban (ld. BABOS 2013). Jelen korpuszban is találunk példákat erre a jelenségre:

idejöttek, még a szél is fúj negatív érzelem
hidegem van állapot

Az előbbi metaforában az elutasítás mint negatív érzelem természeti jelenség segítségével jelenik meg a konceptualizációban. Véleményem szerint ez a fajta interpretáció a folklór szövegek sajátossága.

Az utóbbi nyelvi példa romani nyelvű kifejezés (*shil-imange/hideg van nekem, jelentése: fádom*) tükörfordítása. Ilyen módon nem metafora, hanem állandósult nyelvi szerkezet átvétele/maradványa.

2.8. Föld

föld: „A világegyetem egyik őseleme [...], minden élőlény tőle kapja az életet, ezért bőség-jelkép, ugyanakkor mindent elnyel, befogad a halál után. Az ég ellenpólusként mélység- és alvilág-szimbólum, az ég, föld és alvilág hármásában azonban a föld a középpont.” (PÁL-ÚJVÁRI 2001: 151)

*betapos a földbe negatív érzélem
még a földnél vagy (kicsi) állapot*

Előbbi általánosan használt köznyelvi metafora, utóbbi a gyermeki lét sajátos kifejezése.

2.9. Ördög

ördögök/ démonok: A gonoszság, a rontás természetfeletti megtestesítői. A népi hiedelmekben és a legtöbb vallási rendszerben negatív, pusztító erőket képviselő szellemlények.

*abba' tudod, mi van? az ördög negatív érzélem (félelem)
(valakibe) beleszakadt az ördög állapot*

Közös vonása a fenti két metaforának, hogy tartály-motívum segítségével jelenítik meg a szándékolt jelentést. Az „ördög” a tartály „tartalma”; maga a tartály pedig a negatív szubsztanciát jeleníti meg. Kétségtelen, hogy ez a fajta kifejezésmód etnikus jelleget mutat, ám valószínűnek tartom, hogy egyéb – archaikus nyelvváltozatokat őrző – nyelvek esetében is jó eséllyel találunk hasonló példákat.

2.10. Ezüst

felesége tiszta ezüstből van jólét, gazdagság

A fenti metafora a gazdagság etnikus kifejezése; a személyt a jólétet szimbolizáló fémmel azonosítja. A romani köznyelvben is gyakran megjelenő metafora, azzal a különbséggel, hogy oláhigány közösségekben az 'arany' és a 'gyémánt' a szándékolt kifejezés eszközei a konceptualizációban.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az emberi test mint univerzális forrás etnikai többletjelentéssel bővül az egyes elemek *specifikus összekapcsolása révén*.

A cselekvés mint forrástartomány univerzális, azonban a jelen tanulmány keretei között tárgyalt *cselekvés* forrású metaforákban az egyes tartalmi elemek egyidejű megjelenése, illetve sajátos összekapcsolása *kultúrspecifikus* jellegzetességeket mutat.

Hasonlóképpen értelmezhetők a *szív* és *vér* forrású metaforák: alapvetően univerzálisak, ám egyes példák kultúrspecifikus vonásokat mutatnak, melyek abban állnak,

hogyan e források szerepe a konceptualizációban a szándékolt jelentés mélységének és/vagy intenzitásának kifejezése.

A *transzcendencia* tárgykörébe tartozó metaforák tartalmilag változatosak. *Természeti jelenségek* forrásként való megjelenésével is találkozunk a korpuszban: ebben a tekintetben minden bizonnyal univerzális jelenséggel állunk szemben. A *föld*, *szél* és a *hideg* a tárgyai azoknak a nyelvi szerkezeteknek, amelyekben természeti jelenséggel történő cselekvéssel jutnak kifejezésre bizonyos céltartalmak.

Bizonyos példák – jellemzően azok, amelyek tükörfordításai romani nyelvű állandósult szószerkezeteknek pl. *csúnyulj meg; ő Margitra szakadt; te félre vagy esve, jó gyerek; 3-án, ami jön ránk; máma meg vagyok nézve; hidegem van* – arra engednek következtetni, hogy a cigány közösségek fogalmi rendszere független a nyelvtől, amit használnak. A *vér* forrású metaforák két specifikus vonást mutatnak: 1. megítélésem szerint forrásként való megjelenésük aránya magas, 2. kulturális többlettartalmuk abból adódik, hogy *hangsúlyossá teszik a szándékolt jelentést*.

Az elemzett metaforák nagy része reprodukció, amelynek egyik oka az, hogy **az önálló nyelvi alkotások rövid idő alatt állandósulnak**. A gyors elterjedés tényezőit a következőkben látom:

- A közösség kicsi,
- földrajzilag izolált
- kulturálisan zárt, inkább cigányokkal érintkezik
- A cigány közösségek nyelvhasználata kifejezetten metaforikus, csakúgy, mint a romani nyelv oláh-cigány dialektusa (ld. BABOS 2013: 201). Ilyen módon a szándékolt jelentést kifejezően leíró nyelvi alkotások gyorsan terjednek a mindennapi diskurzusokban és válnak a köznyelv részévé.

A fenti eredményeket összevetve PÉNTÉK (2000) és A. JÁSZÓ (2007) gyermeknyelvi metaforákat vizsgáló kutatásaival arra a következtetésre juthatunk, hogy a 8-10 éves gyermekek által használt metaforák nem önálló nyelvi alkotások, hanem reprodukciók. Ezekben a kifejezésekben benne rejlenek olyan mentális tartalmak, amelyek a közösség attitűdjeit, értékrendjét, gondolkodásmódját tükrözik.

IRODALOM

- [1] JÁSZÓ Anna (2007): Lábkönyök és körtebunda. *Magyar Nemzet*, LXX. évf., 183. sz., 34.
- [2] BABOS I. (2013): *Oláh cigány (vlaxgypsy) folklór- és irodalmi metaforák kognitív szemantikai elemzése*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs.
- [3] BANCZEROWSKI, J. (2005): A pozitív érzelmek konceptualizálásának néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr*, 129. évf., 1. sz., 71–78.
- [4] KÖVECSES Z. (2005): *A metafora*. Budapest, Typotex.

- [5] PÁL J.–ÚJVÁRI E. (2001): *Szimbólumtár Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest, Balassi Kiadó.
- [6] PÉNTEK E. (2000): A nélkülözhetetlen metafora és az iskola. *Erdélyi Pszichológiai Szemle*, I. évf., 4. sz., 41–52.